

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Досліджено поняття суб'єкта злочину, адже суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві – це один з обов'язкових елементів складу злочину. У кримінально-правовій теорії суб'єктом злочину визнається особа, яка володіє сукупністю ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Саме тому, відсутність суб'єкта злочину виключає наявність складу злочину і зумовлює відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: суб'єкт, ознаки суб'єкта, фізична особа, юридична особа, злочин.

Постановка проблеми. Склад злочину – це юридична конструкція, що являє собою систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, визначених у Кримінальному кодексі, які в сукупності визначають суспільно-небезпечне діяння як злочин. Склад злочину являє собою систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, які повинні бути вичерпними, необхідними та достатніми.

Суб'єкт злочину, поряд з об'єктом, об'єктивною та суб'єктивною сторонами, є обов'язковим і самостійним елементом будь-якого складу злочину. Відсутність суб'єкта виключає наявність складу злочину загалом і зумовлює відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Ознаки, що характеризують суб'єкта, нерозривно пов'язані з усіма іншими елементами складу злочину. Саме своїм суспільно-небезпечним діянням (об'єктивна сторона злочину) суб'єкт завдає шкоди об'єкту посягання, діючи при цьому винно (суб'єктивна сторона).

Ступінь наукової розробки проблеми. Актуальність даної теми підтверджує і ступінь її наукової розробки. Питанням, пов'язаним з дослідженням суб'єкта злочину присвячено чимало праць, серед яких можна назвати праці таких вчених, як: О.А. Герцензона, В.А. Клименка, Н.Ф. Кузнєцової, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, А.С. Никифорова, В.С. Орлова, В.Г. Павлова, А.А. Піонтковського, М.С. Таганцева, А.Н. Трайніна, М.Д. Шаргородського, М.І. Хавронюка, та інших.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі змісту поняття суб'єкта злочину.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт злочину – це не абстрактне юридичне поняття, яке існує поза часом і простором, а людина, яка живе в суспільстві і вчиняє суспільно-небезпечні протиправні дії.

КК України встановлює, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може

наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України).

Суб'єкт злочину одне із ключових понять кримінально-правової науки, яке висвітлювалось, починаючи із праць дореволюційних вчених, видатних юристів і закінчуючи сучасними дослідженнями. Проте, еволюція наукових знань про суб'єкта злочину не привела вчених до сталої теоретичної моделі даного поняття.

Поняття «суб'єкт злочину» пройшло тривалий шлях еволюції від визнання як суб'єкт не тільки людей, але й тварин, неживих предметів і до розуміння того, що до даної категорії можуть відноситися тільки люди.

У юридичній літературі можна знайти досить багато визначень суб'єкта злочину. Ще М.С. Таганцев писав: «...в юридичному розумінні фізична особа може бути суб'єктом злочину, коли вона характеризується сукупністю біологічних ознак, які визначають її осудність чи неосудність» [11, с.78].

Н.С. Лейкіна й Н.П. Грабовська розглядали як суб'єкта злочину фізичну, осудну особу, яка досягла певного віку [13, с.56]. Правильно відзначивши необхідність наявності в суб'єкта таких ознак як осудність і досягнення віку настання кримінальної відповідальності, вони не позначили їх зв'язок з можливістю вчинення злочинного діяння.

На думку окремих вчених, суб'єктом злочину в кримінальному праві є фізична особа, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння і яка характеризується визначеними в законі ознаками [8, с.87]. Варто відзначити, що дане визначення також не безспірне. Оскільки домінуючий в кримінальному праві підхід, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, останнім часом ставиться під сумнів. Крім цього, незрозуміло якими ознаками повинен володіти суб'єкт, адже диспозиції багатьох кримінально-правових норм містять ознаки, властиві тільки окремим категоріям осіб, а не всім.

Ще одне визначення дає С.В. Бородін: «суб'єктом злочину може бути не будь-яка особа, а тільки та, яка відповідно до кримінального закону характеризується певними ознаками [1, с.67]. До них відносяться встановлені законом вік, при досягненні якого можлива кримінальна відповідальність і осудність». Дійсно, адже, не будь-яка особа може бути суб'єктом злочину, а тільки та, яка не тільки володіє певними ознаками, які визначені в законі, але й, вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Н.Ф. Кузнєцова і Ю.М. Ткачевський визнають суб'єктом злочину особу, яка вчинила умисне чи необережне суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, яка досягла встановленого віку, осудна, а в окремих випадках наділена спеціальними ознаками, які зазначені у відповідній нормі [7, с.69]. Істотним недоліком даного визначення є те, що воно містить ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.

Суб'єктом злочину, за визначенням П.С. Матишевського, вважається фізична особа, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, і яка усвідомлювала суспільну небезпечність такого діяння і керувала ним [9, с.123].

Аналогічного погляду щодо поняття суб'єкта злочину притримуються В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський та інші автори [12, с.67; 5, с.79]. На нашу думку, наведене визначення суб'єкта злочину не зовсім повне, оскільки воно фактично цитує положення ст. 18 КК України. У той же час, ст. 20 КК України містить положення, згідно з яким «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними».

Таким чином, більш повним визначенням поняття «суб'єкт злочину» слід вважати фізичну осудну або визнану в установленому законом порядку обмежено осудною особу, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Слід зазначити, що встановлення кримінальної відповідальності за вчинений злочин лише фізичних осіб означає, що суб'єктом злочину не може бути юридична особа (установа, підприємство, організація). Питання щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб є дискусійним. Пропозиції, які зустрічалися в юридичній літера-

турі, стосовно передбаченої у КК України кримінальної відповідальності юридичних осіб не отримали підтримки законодавця. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує у Канаді, Нідерландах, Республіці Молдова Литовської Республіки, Англії, США, Франції і т. д.

Доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб дискутується в науковій літературі. На позитивному вирішенні цього питання наполягають Г.І. Агафонов, Е.М. Жевлаков, С.Г. Келіна, А.В. Наумов, А.С. Нікіфоров, П.Ф. Повеліцина, П.А. Светачев, В.М. Смітєнко та ін. [10, с.20].

На підтримку ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб висловлюються такі аргументи. По-перше, призначення кримінального покарання, і перш за все штрафів, що застосовуються до юридичної особи в значно вищих розмірах, ніж до фізичної особи, має на меті зробити економічно не вигідним зайняття протиправною діяльністю. По-друге, вирішення питання про стягнення таких штрафів із юридичної особи в межах, зокрема, адміністративного провадження, визнається недоцільним, оскільки, суспільна небезпека наслідків такої протиправної діяльності юридичної особи значно вища за суспільну небезпеку адміністративних правопорушень.

На думку А.С. Нікіфорова несприйняття кримінальної відповідальності юридичних осіб пояснюється перш за все інерцією мислення, яка традиційно асоціює кримінальну відповідальність тільки з фізичною особою. Науковець пише, що кримінальне право тут не «працює», оскільки стосовно корпорації не можна реалізувати органічно йому притаманну репресивну функцію – позбавлення або істотне обмеження основних благ людини (честі, гідності, життя, волі, власності тощо).

Н.О. Гуторова стверджує, що аргументи, наведені прибічниками ідеї кримінальної відповідальності юридичної особи, не можна вважати достатніми для відмови від принципу відповідальності винної особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Навряд чи можна визнати особистою кримінальну відповідальність юридичної особи, оскільки особиста відповідальність можлива лише стосовно винної особи, якою, на думку і прибічників, і противників цієї позиції, юридична особа бути не може [3, с.279-280].

С.Б. Гавриш виступив з критикою визнання юридичної особи суб'єктом злочинів. На думку цього науковця, неприйнятність для українського кримінального законодавства такого рішення зумовлюється низкою чинників: по-перше, кри-

мінальний закон не містить особливих правил і принципів, які б забезпечували можливість притягнення до відповідальності юридичної особи; по-друге, юридична особа як правовий вираз організаційних форм діяльності осіб фізичних є інструментом, засобом її здійснення, у зв'язку з чим застосування кримінально-правових санкцій до юридичних осіб є лише прихованою формою розправи з фізичними особами, дії яких або не підлягають індивідуалізації, або мають інші цілі; по-третє, кримінальна відповідальність юридичної особи не відповідає принципу особистої відповідальності винної особи, а отже, це неминуче спричинить притягнення до кримінальної відповідальності й невинних; по-четверте, притягнення до кримінальної відповідальності як юридичної особи в цілому, так і фізичної, винної в прийнятті неправного рішення, призведе до подвійної відповідальності за один і той самий злочин, що є неприпустимим [2, с.520-527]. Н.О. Гуторова вважає ці аргументи цілком переконливими й такими, що заслуговують на підтримку.

О.О. Дудоров зазначає, що принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, вчинений винувано, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід.

На наш погляд, слід підтримати точку зору науковців, які вважають недоцільним введення в Україні інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині є усталеним визначення поняття вини як психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків. Юридична особа – це, безумовно, абстрактна конструкція, або, як зазначає А.С. Нікіфоров, «юридична фікція» [10, с.17]. Природно, що в цієї «конструкції» не може бути психічного ставлення до суспільно небезпечного діяння, бо воно притаманне тільки людині, яка вчиняє це діяння, будучи з кримінально-правової точки зору службовою особою. Таким чином, у разі притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи ми повернемося до об'єктивного ставлення у вину.

Висновки. У ст. 18 КК України чітко встановлено, що суб'єктом злочину є фізична особа. До речі, тільки фізичні особи притягуються до кримінальної відповідальності в Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Таджикистані, Естонії, Росії та інших країнах. Українське кримінальне право сформулося і має тільки йому властиві специфічні ознаки, які апробувалися на території

нашої держави протягом тривалого часу та позитивно себе зарекомендували. Для того, щоб на законодавчому рівні врахувати розглянуту теорію, варто повністю перебудувати концепцію українського кримінального права (зокрема, загальне вчення про злочин, про принципи суб'єктивного зобов'язання тощо), що може призвести до втрати ним багаторічних доробків та плюсів.

Список літератури

1. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса: Юридична література, 2000. – 412 с.
2. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С.Б. Гавриш. – Х.: Основа, 1994. – 580 с.
3. Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием / Н.А. Гуторова. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 256 с.
4. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України / О. Дудоров // Вісник Академії правових наук України. – № 2. – 1999. – С. 133-141.
5. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна. Курс лекцій. – К.: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. – 336 с.
6. Кримінальний кодекс. Проект // Іменем закону. Спеціальний випуск. – № 20 (4946). – К., 1996.
7. Кузнецова Н.Ф. Перспективы совершенствования УК РФ / Н.Ф. Кузнецова // Государство и право на рубеже веков (материалы всероссийской конференции). Криминология, уголовное право, судебное право. – М., 2001. – С.66-72.
8. Курс советского уголовного права: Общая часть – М.: Наука, 1968.- Т.1.- 649 с.
9. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.
10. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления / А.С. Никифоров // Государство и право. – 2000. – № 8. – С.18-27.
11. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. – Тула: Автограф, 2001. – Т.1. – 780 с.

12. Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: Юрінком Інтер-право, 2002. – 416 с.

13. Уголовное право России: Общая часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. – М.: Триада ЛТД, 1997. – 560 с.

Стаття надійшла до редколегії 14 березня 2012 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.Я. Марчаком.

S.V. Chornei

CRIME COMMITTER NOTION

Summary

Article is devoted to the notion of the perpetrator. After all, an offense in criminal law - is one of the required elements of the crime. In criminal-law theory of the subject of crime is a person who has a set of features that give reasons for its criminal prosecution. Therefore, no perpetrator excludes the existence of a crime and makes no grounds for bringing people to justice.

Key words: entity features entity, individual, legal entity crime.

C.B. Чорней

ПОНЯТИЕ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

Исследовано понятие субъекта преступления, ведь субъект преступления в уголовном законодательстве - это один из обязательных элементов состава преступления. В уголовно-правовой теории субъектом преступления признается лицо, которое владеет совокупностью признаков, которые дают основания к ее привлечению к уголовной ответственности. Именно поэтому, отсутствие субъекта преступления исключает наличие состава преступления и предопределяет отсутствие оснований для привлечения лица к уголовной ответственности.

Ключевые слова: субъект, признаки субъекта, физический лицо, юридическое лицо, преступление.